

Univerzita Karlova v Praze

Přírodovědecká fakulta

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

AKTÉŘI A MECHANISMY REGIONÁLNÍHO ROZVOJE NA PŘÍKLADU ÚSTECKÉHO KRAJE

Shrnutí disertační práce

Ing. Petr Hlaváček

Vedoucí disertační práce: Doc. RNDr. Jiří Blažek, PhD.

Ústí nad Labem
2010

Obsah Shrnutí disertační práce

1. Úvod a teoretická východiska
2. Hypotézy a struktura práce
3. Závěr
4. Vybraná literatura

1. Úvod a teoretická východiska

V současném výzkumu regionálního rozvoje se dostávají do popředí témata, zaměřená na institucionální kontext regionálního rozvoje [Rutten, Boekema 2007], jsou hodnoceny regionální mechanismy, vyhledávány klíčové kategorie a seskupení aktérů pro zajištění dlouhodobého posilování konkurenceschopnosti regionu [Breschi, Malerba 2007].

Teorie regionálního rozvoje pracují s různými pojetími aktérů. Tradiční neoklasické přístupy, které vychází z individualizovaného pojetí aktéra v tržním prostředí, jsou dnes často doplňovány institucionálními přístupy, zdůrazňující pojetí aktéra jako subjektu, provázaného v tržních a společenských strukturách řadou specifických mechanismů – produkčních řetězců, subdavatelských vztahů a dalšími formálními i neformálními vazbami, které vymezují jeho tržní potenciál. Tento aktér je z pohledu institucionální ekonomie silně provázaný prostřednictvím smluvních vztahů a tržních mechanismů s ostatními subjekty (Mlčoch 2005) a organizuje síť vztahů, které optimalizují jeho tržní pozici.

Institucionální přístup ve studiu regionálního rozvoje lze považovat z hlediska rozvoje české ekonomiky za aktuální, neboť vymezuje i nové pohledy na problematiku socioekonomického rozvoje státu, jednotlivých regionů a fungování regionálních aktérů v rámci národních i nadnárodních tržních mechanismů. Pohledy na klasifikaci aktérů lze podle rozsahu rozdělit na užší a širší. V širším pojetí je cílem vymezit rozsáhlé spektrum aktérů pokrývající všechny základní sektory [např. Rumpel 2002; Pestoff (v Rektořík 2004)], zatímco užší pojetí se více zaměřuje na určitý segment subjektů, které specifikuje detailněji oproti ostatním (např. Smejkal 2008a).

Mechanismy a aktéři regionálního rozvoje jsou formovány značně složitými sociálními systémy na různých řádovostních úrovních, které lze v rovině výzkumu jen obtížně pojmut v celé šíři. Rozhodnutí specifikovat výzkum tak, aby postihl chování konkrétních typů aktérů, proto vedlo k zaměření práce na vybraný region, v tomto případě Ústecký kraj, který představuje značně specifické území v rámci České republiky s řadou strukturálních, sociálních, ekonomických a environmentálních problémů.

Cílem práce bude provést analýzu aktérů a mechanismů regionálního rozvoje v Ústeckém kraji, což je vzhledem ke značně složité konstrukci socioekonomického systému i na úrovni regionu velmi složité. Práce proto nemá za cíl formovat komplexní výsledek,

zachycující všechny mechanismy a aktéry regionálního rozvoje v kraji, ale chce na příkladech vybraných oblastí, subjektů a mechanismů ukázat, jak aktéři a jejich struktury mohou ovlivňovat vnitroregionální rozdíly, rozvíjet vzájemné interakce a spoluvytvářet podmínky pro socioekonomický rozvoj na lokální i regionální úrovni.

2. Hypotézy a struktura práce

Pro disertační práci jsou definovány následující základní hypotézy:

- ♦ V rámci Ústeckého kraje se projevují divergenční trendy, které jsou odrazem regionálních rozdílů v institucionální struktuře a její kvalitě a vnitřní asymetrii v rozvinutosti Ústeckého kraje.
- ♦ Institucionální hustota a regionální rozdíly ve strukturách subjektů jsou indikátorem transformační úspěšnosti a rozvojového potenciálu měst v Ústeckém kraji.
- ♦ Různí aktéři rozdílně vnímají přínos networkingu v závislosti na jejich sektorové příslušnosti a velikosti.
- ♦ Aktéři, kteří mají podobnou pozici v hierarchii socioekonomického systému, vykazují podobné vlastnosti interakcí v networkingu.

Práce je rozdělena do šesti kapitol. Po úvodním uvedení do problematiky, vymezení cílů a hypotéz, následuje druhá kapitola, která hodnotí aktéry a mechanismy z hlediska hlavních přístupů v teoriích regionálního rozvoje.

Významnou kategorií aktérů pro rozvoj Ústeckého kraje tvoří zahraniční investoři a jejich přímé zahraniční investice, které do kraje přicházejí. Analýza přímých zahraničních investic a investorů v Ústeckém kraji je obsahem třetí kapitoly a má za cíl zjistit, zda se projevují regionální rozdíly v přílivu přímých zahraničních investic do Ústeckého kraje na úrovni okresů, a dochází tak k divergenčním vývojovým procesům, popisovaných např. Hamplem [2005].

Čtvrtá kapitola je zaměřená na trh práce a kvalitativní šetření aktérů, kteří na něm působí. Regionální trh práce byl vybrán jako specifická dimenze regionálního rozvoje, kde fungují různé mechanismy a sítě propojující aktéry z různých sektorů, např. firmy, poradenské a rekvalifikační organizace, neziskové organizace, instituce státní správy a samosprávy. Výzkumným cílem kapitoly bylo vyhodnotit význam vybraných aktérů pro

zvýšení flexibility regionálního trhu práce a jejich ochotu participovat na rozvoji networkingu, což bylo hodnocené prostřednictvím dotazníkového šetření vybraných skupin regionálních aktérů.

Pátá kapitola se zabývá hodnocením a komparací vybraných měst v Ústeckém kraji, kde se regionální rozdíly mohou projevat také v rozdílných strukturách místních aktérů, což může mít dopad na rozvinutost jednotlivých měst. Cílem kapitoly je zjistit, zda existuje souvislost mezi rozvojem měst a institucionální hustotou, hodnocenou na bázi sledování rozdílů v koncentraci místních aktérů v sociální a ekonomické sféře.

Přínos jednotlivých skupin aktérů nebo konkrétních subjektů pro rozvoj města je poměrně obtížné exaktně vymezit, což konstatuje např. Kostelecký, Patočková [2006] ve výzkumu fungování krajské samosprávy, neboť vlivy aktivit různých aktérů na rozvoj města nebo regionu jsou často vzájemně provázané. Proto je součástí kapitoly také pokus o výpočet agregátního ukazatele institucionální rozvinutosti měst v Ústeckém kraji (se statusem obce s rozšířenou působností), sledující vybrané kategorie místních aktérů z ekonomické a sociální sféry a objemy finančních prostředků ze státního rozpočtu, které aktéři z jednotlivých měst získali. Agregátní ukazatelé sledují i míru koncentrace aktérů a zjišťují, zda existují regionální rozdíly v jejich strukturách a dále, zda existují i rozdíly v hospodaření územních samospráv, zejména v oblasti investičních aktivit.

Šestá kapitola se zabývá hodnocením mechanismů v oblasti nevládního neziskového sektoru, který se formuje oproti ziskovému sektoru odlišným způsobem, v závislosti na povaze zapojených aktérů regionálního rozvoje. Výzkumným cílem je klasifikovat sítě vazeb, které rozvíjí konkrétní subjekt z neziskového sektoru v Ústeckém kraji (z geografického, institucionálního a ekonomického hlediska), a sledovat jejich vlastnosti a strukturu. V kapitole je zpracována diferenciací využitých finančních zdrojů pro sociální služby v okrese za účelem posouzení vývojových procesů a změn v prostorovém rozložení finančních zdrojů.

3. Závěr

Verifikace první a druhé hypotézy je spojena s výzkumnými cíli třetí a páté kapitoly. Ve třetí kapitole byl hodnocen příliv zahraničních investic a zahraničních investorů do Ústeckého kraje. Regionální divergenční procesy jsou v případě lokalizace zahraničních investorů zřejmé, na úrovni okresů Ústeckého kraje se projevuje určitá prostorová asymetrie

v rozložení zahraničních investorů. V západní části kraje jsou zakládány pobočky s průměrně vyšším počtem pracovních míst a nižší investiční náročnosti jednoho pracovního místa, než ve východní části kraje. Hlubší dopad transformace v západní části kraje a nadprůměrný růst míry nezaměstnanosti zřejmě vedl k prioritaci tvorby pracovních míst i za cenu nižší investiční náročnosti nově vytvářených pracovních míst v průmyslových zónách. Tento přístup vyplývá i z řady faktorů, ve kterých východní část Ústeckého kraje zaostává za západní částí, např. v kvalitě lidských zdrojů, dopravní dostupnosti, přítomnosti vysokého školství. Vnitroregionální vývojová diferenciací v rozmístění a struktuře zahraničních investorů je proto do určité míry ovlivněna předcházejícím socioekonomickým vývojem území, který následně vytváří regionálně diferencované podmínky pro lokalizaci investic v Ústeckém kraji.

V páté kapitole byla sledována míra rozvinutosti měst Ústeckého kraje a to, zda existuje souvislost mezi rozvojem měst a institucionální hustotou, hodnocenou na bázi sledování rozdílů v koncentraci místních aktérů v sociální a ekonomické sféře. Ukazatele z uvedených oblastí byly využity pro výpočet agregátního hodnocení rozvinutosti měst a místních aktérů, podle kterého lze města rozdělit do tří kategorií. Nejvyšší hodnoty souhrnného ukazatele byly zjištěny u měst Litoměřice, Roudnice nad Labem a Ústí nad Labem. Do skupiny měst s průměrnou úrovní agregátního ukazatele patří Děčín, Chomutov, Kadaň, Louny, Lovosice, Most, Rumburk, Varnsdorf, Žatec, Teplice a Podbořany a podprůměrnou úroveň agregátního indexu vykazovala města Litvínov a Bílina. Tato města zaostávají v řadě socioekonomických parametrů a vykazují i nižší koncentraci aktérů. Lze proto konstatovat, že v rámci měst Ústeckého kraje vyšší hustota místních aktérů souvisí s rozvinutostí měst a vytváří prostředí s lepšími rozvojovými předpoklady.

Třetí hypotéza byla verifikována prostřednictvím dotazníkového šetření zaměřeného na analýzu aktérů na regionálním trhu práce v Ústeckém kraji. Dotazované subjekty byly rozděleny podle právní subjektivity nebo počtu zaměstnanců. Představitelé dotazovaných subjektů za nejvýznamnějšího aktéra pro fungování trhu práce považují úřady práce, následované územními samosprávami, podnikatelskými subjekty a poradenskými a vzdělávacími organizacemi. Velmi nízký význam mají podle dotazovaných subjektů zájmová sdružení obcí na úrovni euroregionů a svazků obcí, což poukazuje na jejich nevyužitý potenciál v rozvoji měst a obcí.

Zájem subjektů o vznik podpůrných sítí je poměrně vysoký, ale potvrzuje hypotézu o značné diferenciaci v zájmu mezi jednotlivými skupinami aktérů. Nejvyšší zájem o spolupráci projevují organizace do 20-ti zaměstnanců, naopak velké firmy nad 500 zaměstnanců vykazují v odpovědích výrazně nižší zájem. Z hlediska sektorové příslušnosti výrazně vyšší zájem o networking projevují subjekty z neziskového sektoru, což lze zdůvodnit spíše jejich participačním než konkurenčním pojetím v prostředí, ve kterém působí. Také finanční mechanismy na podporu neziskového sektoru často podmiňují financování rozvíjením sektorové spolupráce a partnerství.

Odlišný je také zájem o vstup do podpůrných sítí z důvodů překážek spolupráce. Lze říci, že překážky jsou v Ústeckém kraji považovány za silnější (oproti České republice). Dotazované subjekty v Ústeckém kraji považují za nejzávažnější překážku pro rozvoj networkingu nedostatek vhodných partnerů, což je intenzivnější, než u dotazovaných subjektů z ČR. Také vyšší míra neochoty organizací veřejné správy v Ústeckém kraji, kterou uvedli představitelé dotazovaných subjektů, se spolupodílí na horší institucionální kvalitě prostředí a tím méně podporuje rozvoj podnikání.

Výsledky šetření lze považovat za potvrzení nedostatečně rozvinutého rámce regionálních podpůrných institucí, a proto subjekty z Ústeckého kraje projevují oproti souboru subjektů z České republiky vyšší zájem rozvíjet mezifiremní a mezisektorové interakce mezi aktéry. V hodnocení dotazovaných aktérů je patrná souvislost mezi regionální institucionální hustotou a předpoklady pro regionální rozvoj území, v případě trhu práce tedy relevantních aktérů, zvyšujících flexibilitu trhu práce. Například Best (1990) zmiňuje nezbytnost podpůrných institucí soukromého a veřejného sektoru jako významného znaku úspěchu tzv. třetí Itálie.

Dalším východiskem pro analýzu subjektů a mechanismů regionálního rozvoje a verifikaci čtvrté hypotézy bylo provedení analýzy sítí a interakcí, které zároveň vytváří regionální mechanismy rozvoje konkrétního šetřeného subjektu – nevládní organizace z Ústeckého kraje. Systém interakcí a networkingu mezi aktéry byl hodnocen v geografickém, ekonomickém a institucionálním kontextu. Pro analýzu sítí výzkum vycházel ze tří měřítkových úrovní (mikroregionální, regionální a národní) a z klasifikace sítí mezi aktéry podle Cooka [2002].

V sítích, které aktér v prostředí vytváří nebo do kterých vstupuje, byly vysledovány určité hierarchické pravidelnosti v závislosti na prostorových a institucionálních

charakteristikách ostatních aktérů. Na mikroregionální úrovni převládají interakce s fyzickými osobami (členové organizace, klienti, dobrovolníci, zaměstnanci), na regionální úrovni vytváří organizace interakce zejména na bázi partnerství a subdodavatelských vztahů. Interakce k subjektům na národní úrovni (reprezentované institucemi z oblasti veřejné správy) jsou zpravidla formalizované. Realizovaný networking a navazování nových interakcí vykazuje větší podobnost mezi aktéry v oblasti interakcí převážně finanční povahy, kde převládají formální a tvrdé sítě. V oblasti rozvíjení interakcí převážně nefinanční povahy jsou klíčové zejména měkké a neformalizované kontakty. Vertikalita v sítích (resp. nadřízenost a podřízenost) je patrná zejména na formálních interakcích smluvní povahy, kdy je nezisková organizace kontraktována zejména institucemi veřejné správy pro zajištění smluvně vymezené sítě služeb v místním prostředí.

Na základě poznatků z výzkumu lze formulovat názor, že rozvoj místních aktérů a mechanismů v Ústeckém kraji není primárně determinovaný velikostí daných obcí, ale úrovní koncentrace aktérů a jejich strukturami.

Interpretace zjištěných výsledků v kontextu hypotéz poukazuje na určité souvislosti s institucionálními teoriemi regionálního rozvoje (zejména teorie učících se regionů), které byly použity jako teoretická východiska disertační práce. Výzkum networkingu mezi aktéry na trzích práce vykazuje větší poptávku ze strany regionálních aktérů po dalších institucích a kooperujících subjektech v Ústeckém kraji, jako regionu se strukturálními problémy, než u aktérů z České republiky. Pro rozvoj networkingu, který integruje místní a mimoregionální aktéry do rozvoje kraje, je totiž nezbytná existence zprostředkujících a podpůrných institucí [Glaser, Yeager, Parker 2006], na což vedle teorie učících se regionů (Rutten, Boekema 2007; Simmie 1997) poukazuje i teorie výrobních okrsků [Best 1990; Asheim 1996]. Podle konceptu institucionální hustoty [Amin, Thrift 1995] vede nadprůměrná koncentrace aktérů ze ziskového sektoru v městech z východní části kraje (Ústí nad Labem, Litoměřice, Roudnice nad Labem, Teplice) k intenzifikaci kontaktů, rozvojových příležitostí, posílení rozvojových předpokladů. Analýza lokalizace zahraničních investorů na úrovni okresů kraje poukazuje na koncept závislosti na zvolené cestě (path dependence), kdy do okresů s většími strukturálními problémy (Most, Chomutov) přichází zahraniční investoři s nižší investiční náročností nově zřizovaných pracovních míst. Z hlediska investiční náročnosti lze hovořit o západovýchodním gradientu okresů Ústeckého kraje, kdy se v důsledku předcházejícího socioekonomického vývoje a hlubších strukturálních a sociálních problémů jeho západní části

(zejména nadprůměrná úroveň nezaměstnanosti v transformačním období) prioritizovala tvorba pracovních míst s nižším důrazem na jejich kvalitu.

Na druhou stranu v případě Ústeckého kraje můžeme hovořit o částečném „uzamčení“ (*lock-inu*) jeho socioekonomického rozvoje. Většina tradičních firem v regionu měla v novém tržním prostředí velmi slabou konkurenční pozici, potýkaly se s dlouhodobou platební neschopností, a proto ztrácely význam pro rozvoj kraje. Z hlediska strategického rozvoje bylo pro Ústecký kraj klíčové získat co nejvíce nových vnějších (zvláště zahraničních) impulsů a investorů, kteří jsou konkurenceschopní, nesou nové inovace, tržní a rozvojové příležitosti i pro místní aktéry.

Institucionální teorie regionálního rozvoje zdůrazňují význam interregionálních vazeb pro proces učení místních aktérů [Boekema, Morgan, Bakkers, Rutten 2000], pro regionální struktury aktérů proto bude důležité další posilování mezisektorových vazeb a efektivnější využívání veřejné podpory pro iniciaci rozvojových procesů při budování znalostní a otevřené ekonomiky.

Dlouhodobě bude nezbytné klást důraz na sledování kvalitativních charakteristik regionálních vývojových procesů. Například příliv přímých zahraničních investic lze považovat za relevantní ukazatel regionální konkurenceschopnosti tehdy, jestliže jsou sledovány a z veřejné podpory subvencovány investice podle jejich kvalitativní charakteristiky, protože spíše přispějí k dlouhodobému růstu regionální ekonomiky a regionální konkurenceschopnosti.

Na základě poznatků z výzkumu v rámci jednotlivých kapitol lze formulovat názor, že rozvoj místních aktérů a mechanismů v Ústeckém kraji není primárně determinovaný velikostí daných obcí, ale úrovní koncentrace aktérů a jejich strukturami.

Závěrem je možné konstatovat, že růst hustoty relevantních aktérů lze považovat za indikátor transformační a posttransformační úspěšnosti regionů ČR měnící institucionální prostředí a síť regionálních aktérů, do kterých vstupují i zahraniční investoři, propojující českou ekonomiku s evropským a globálním tržním prostředím. Přínosy v restrukturalizaci institucionálního prostředí a ekonomiky se promítají i do vyšších aglomeračních a lokalizačních úspor v regionu, v efektivnějším transferu kodifikovaných a zejména nekodifikovaných znalostí, což má pozitivní vliv na flexibilitu aktérů a dynamiku rozvoje regionálního prostředí.

Pro města Ústeckého kraje má také význam geografická poloha měst a vazby na regionální, národní a nadnárodní centra osídlení. K posílení regionální konkurenceschopnosti významně v posledních letech přispěl rozvoj interakcí k německému prostředí jako hlavnímu zahraničnímu odběrateli tuzemské produkce a k pražskému metropolitnímu areálu, kde je v současnosti koncentrována řada firem a ústředí s pobočkami v Ústeckém kraji. Nové tendence regionálního rozvoje kraje by měly vycházet ze sítí aktérů integrujících místní prostředí do komplexní sítě mezisektorových interakcí v Ústeckém kraji a v meziregionálních vztazích, kde bude pro regionální aktéry i v budoucnosti stále strategicky významná na národní úrovni vazba ke středočeskému prostoru a v souvislosti s nadnárodními integračními procesy i vazba k rozvinutým trhům v Evropské unii.

4. Vybraná literatura

- AMIN, A., THRIFT, N. (1995): *Globalization, Institution and Regional Development in Europe*. Oxford University Press, New York, 268 str.
- ASHEIM, B., T. (1996): *Industrial districts as 'learning regions': a condition for prosperity?* European Planning Studies, 4, str. 379-400.
- BEST, M., H. (1990): *The new competition: institutions of industrial restructuring*. Polity Press, Cambridge.
- BLAŽEK, J., CSANK, P. (2007): *Nová fáze regionálního vývoje?*, Sociologický časopis, ročník 43, č. 5, str. 945-965.
- BLAŽEK, J., NETRDOVÁ, P. (2009): *Can development axes be identified by socio-economic variables? The case of Czechia*. Geografie Sborník ČGS, ročník 114, č. 4, str. 245-262.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, klasifikace*. Karolinum, Praha.
- BOEKEMA, F., MORGAN, K., BAKKERS, S. & RUTTEN, R. (2000): *Introduction to learning regions: A new issue for analysis*. V: F. BOEKEMA, F., MORGAN, K., BAKKERS, S., RUTTEN, R.: Knowledge, Innovation and Economic Growth: The Theory and Practice of Learning Regions, Edward Elgar, Cheltenham/Northampton, str. 3–16.
- BRESCHI, S., MALERBA, F. (eds), (2007): *Clusters, network, and innovation*. Oxford University Press, Oxford, 499 str.
- COOKE, P. (2002) : *Knowledge Economies: clusters, learning and cooperative advantage*. Routledge, Taylor and Francis Group, London, 218 str.
- GLASER, M., YEAGER, S., PARKER, L. (2006): *Involving Citizens in the Decisions of Government and Community: Neighborhood-Based vs. Government-Based Citizen Engagement*. Public Administration Quarterly, Vol. 30 No. 2, str. 177-217.
- HAMPL, M. (2005): *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. Univerzita Karlova, Praha.
- HAMPL, M., BLAŽEK, J., ŽÍŽALOVÁ, P. (2008): *Faktory-mechanismy-procesy v regionálním vývoji: aplikace konceptu kritického realismu*. Ekonomický časopis, 56, č. 7, Bratislava, str. 696-711.
- KOSTELECKÝ, T., PATOČKOVÁ, V. (2006): *Fungování národních, regionálních a lokálních vlád – problém měření výkonu vlád („government performance“)*. Sociologický časopis/Czech Sociological Review 42(5), Praha, str. 913-936.
- MLČOCH, L. (2005): *Institucionální ekonomie*. Karolinum, Praha, 2005.
- REKTOŘÍK, J. (2004): *Organizace neziskového sektoru. Základy ekonomiky, teorie a řízení*. Ekopress, Praha.
- RUMPEL, P. (2002): *Teritoriální marketing jako koncept územního rozvoje*. Ostravská univerzita.
- RUTTEN, R., BOEKEMA, F. (2007): *The Learning Region: Foundations, State of the Art, Future*. Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham.
- SIMMIE, J. (1997): *Innovation, Networks and Learning Regions ?* Regional Policy and Development Series 18, Regionam Studies Association and Jessica Kingsley Publishers, London.
- SMEJKAL, M. (2008a): *Aktéři, stimulační a regulační mechanismy regionálního rozvoje - příklad Pardubického kraje*. Disertační práce, Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.